СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА САМОТНІСТЬ ЖІНОК-МЕШКАНОК ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING LONELINESS OF WOMEN-RESIDENTS TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES

У статті представлено результати дослідження соціально-психологічних чинників, що впливають на виникнення самотності у жінок-мешканок тимчасово окупованої території. Отримані результати свідчать про те, що жінкам-мешканкам тимчасово окупованої території притаманне відчуття самотності, а найвищий рівень самотності спостерігається у романтичних (партнерських) стосунках. Також показано, що їм притаманне відчуття соціальної і сімейної самотності, обумовлене об'єктивними чинниками, а саме подіями, які відбуваються на тимчасово окупованій території Донбасу (воєнні дії, обмеженість кордонів, вимушене переселення тощо).

Встановлено зв'язок між самотністю та міжособистісними стосунками, пов'язаними із сім'єю і партнером (романтична самотність), які обумовлені напруженістю та демографічною відстанню між членами сім'ї (вимушене переселення, заробітки, смерть, розлучення тощо).

Виявлено зв'язок між самотністю та особистісними рисами жінок-мешканок тимчасово окупованої території, такими як втрата сенсу життя, безнадія, відсутність життєрадісності, неможливість вільного вибору, емоційна нестійкість, втрата самоконтролю, дратливість, агресивність, розбіжність у сприйманні власного Я, що призводить до внутрішніх конфліктів та появи депресії. Показано зв'язок між самотністю, страхом залишитися самій та особистісними причинами й установками стосовно якості їх життя жінок-мешканок тимчасово окупованої території, а саме з відчуженістю та ізоляваністю, боязню критики та засуджень із боку оточуючого середовища, втрати самоконтролю, емоційної нестійкості, негативних емоцій, депресії, низької самооцінки, що є наслідками дій, які відбуваються на території Донбасу.

Виявлено зв'язок між самотністю і незадоволеними потребами у міжособистісних стосунках із партнером (романтична самотність) та у безпеці (воєнні дії, фінансова криза, політична невизначеність тощо).

Показано, що на виникнення почуття самотності впливають такі чинники, як особистісні особливості та особистісні причини, дефіцит у міжособистісних взаєминах із соціумом, страх залишитися самій, суб'єктивні та об'єктивні чинники.

Ключові слова: самотність, жінки-мешканки тимчасово окупованої території, пси-

хологічні чинники, мотиви, потреби, установки, причини, міжособистісні стосунки, особистісні особливості.

The article presents the results of a study of socio-psychological factors influencing the occurrence of loneliness in women living in the temporarily occupied territory. The obtained results indicate that women-residents of the temporarily occupied territory have a feeling of loneliness and the highest level of loneliness is observed in romantic (partner) relationships. It is also shown that they are characterized by a feeling of social and family loneliness, which are due to objective factors – events taking place in the temporarily occupied territory of Donbass (hostilities, limited borders, forced relocation, etc.).

There is a connection between loneliness and interpersonal relationships related to family and partner (romantic loneliness), which are due to tensions and demographic distance between family members (forced relocation, earnings, death, divorce).

The connection between loneliness and personal traits of women-residents of the temporarily occupied territory is revealed, as: loss of meaning of life, hopelessness, lack of cheerfulness, impossibility of free choice, emotional instability, loss of self-control, irritability, aggression, discrepancy in perception of own, which leads to internal conflicts and depression.

The connection between loneliness, fear of being alone and personal reasons and attitudes regarding the quality of their lives, women living in the temporarily occupied territory is shown. Namely, with alienation and isolation, fear of criticism and condemnation from the environment, loss of self-control, emotional instability, negative emotions, depression, low self-esteem, which are the result of actions taking place in the Donbass.

The connection between loneliness and unmet needs in interpersonal relationships with a partner (romantic loneliness) and in security (military action, financial crisis, political uncertainty, etc.) is revealed.

It is shown that the emergence of feelings of loneliness is influenced by the following factors: personal characteristics and personal reasons, deficit in interpersonal relationships with society, fear of being alone, subjective and objective factors.

Key words: loneliness, women-residents of the temporarily occupied territory, psychological factors, motives, needs, attitudes, reasons, interpersonal relations, personal features.

УДК 159.907

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.22.23>

Леонova І.М.

к.психол.н.,

докторант факультету психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена тим, що з 2014 року у зв'язку з воєнними діями, які розгорнулися на території Донбасу, розпочалось масове внутрішнє вимушене переселення осіб територією України, що спричинило певні соціально-психологічні труднощі, які досі є актуаль-

ними, як у внутрішньо переміщених осіб, так і у приймаючого суспільства. Крім того, конфлікт, який почався у 2014 році між Україною і Росією, досі не вирішено.

Отже, невизначені зони, які зафіксовані в Мінському договорі, а саме Луганська і Донецька область, вважаються тимчасово окупа-

ними територіями, де проживає український народ, який відчуває соціально-психологічні труднощі внаслідок отриманого травматичного досвіду, вимушеної розлуки з родиною, обмеженості кордонів, фінансової кризи, політичної невизначеності. Одним із таких станів є самотність, тому сучасний період соціально-економічних, політичних змін пов'язаний з необхідністю перебудови свідомості людини, перегляду колишніх стосунків та пошуку нових стилів взаємодії із соціальним середовищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд джерел свідчить про те, що внаслідок травматичної події тільки близько 10–20% демонструють негативні зміни у вигляді посттравматичного стресового розладу, інші особи мають позитивний адаптаційний досвід (О.О. Бодальов, В.В. Столін, В.С. Аванесов, 2000 рік) [3].

Багато науковців, як зарубіжних, так і вітчизняних, займалися феноменом індивідуального й колективного ставлення до війни, були багаторазово встановлені зв'язки в різних контекстах, таких як прийняття/неприйняття війни, засіб розв'язання політично-ідеологічних проблем (Е.С. Dupuis, Е.С. Cohn, 2011 рік; В. Bizumic et al., 2013 рік) [6; 7], позитивне ставлення до війни, що пов'язано з неегалітарними ідеологічними переконаннями, а не з особистими лихами (N. Van der Linden et al., 2017 рік) [11], мирне розв'язання (G. Grossman et al., 2015 рік) [8].

У своєму дослідженні І. Губеладзе (2016 рік) [9], визначила шість стратегій поведінки психологічних особливостей підтримання родинної взаємодії в умовах воєнного конфлікту, якими є повна сепарація, часткова сепарація, конфронтація, присутність, домінування, прийняття.

Дослідники Р. Тедескі і Л. Калхоун визначають посттравматичне зростання як «позитивні психологічні зміни, що виникли внаслідок боротьби з травматичними або складними життєвими обставинами» (R.G. Tedeschi & L.G. Calhoun, 1996 рік) [10].

Численні дослідження спрямовані на виявлення емоційно-психосоціального стану внутрішньо переміщених осіб та на поведінкові особливості осіб, що є вимушеними переселенцями, які пережили травматичний досвід (Л.А. Мельник, Г.В. Остапчук, Ю.В. Пилипас, І.М. Семенко, М.А. Грудій, 2015 рік) [4].

Також є дослідження, присвячені вивченню наявності у внутрішньо переміщених осіб непродуктивних типів рефлексії, які можуть розглядатися як прояв психологічних захисних механізмів у психотравмуючій ситуації. (Л.М. Балабанова, 2017 рік; О.В. Бурлака, Л.О. Кондратенко, Л.М. Манилова, 2016 рік; Н.В. Пророк, О.В. Бурлака, Л.О. Кондратенко, 2015 рік) [1; 2].

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі соціально-психологічних чинників, які призводять до виникнення почуття самотності у жінок-внутрішньо переміщених осіб із тимчасово окупованої території Донбасу.

У ході емпіричного дослідження використувався такий психодіагностичний інструментарій: Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI (форма В) А.О. Крилова і Т.І. Ронгінської (Л.І. Вансовська, В.К. Гайда, В.К. Гербачевський, 1997 рік); особистісний опитувальник емоційного ставлення А.Т. Джерсайлда (Г.І. Колесникова, 2019 рік); методика діагностики комунікативної соціальної компетентності (КСК) М.П. Фетіскіна, В.В. Козлова, Г.М. Мануйлова (2002 рік); методика актуальності основних потреб у модифікації І.О. Акіндінової (В.П. Пугачев, 2003 рік); тест сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО) Д.О. Леонтьєва (2000 рік); DLS (Differential Loneliness Scale) (Г.М. Тихонов, 2006 рік); SELSA (Di Tommaso & Spinner, 1993 рік); методика суб'єктивної оцінки міжособистісних стосунків СОМО С.В. Духновського (2006 рік); методика С. Бем «Маскулінність – фемінність» (Практикум з гендерної психології, 2003 рік); шкала інтимності Р. Бернса (Г.М. Тихонов, 2006 рік) та методика індексу якості життя Р.С. Еліота (Практикум з психології здоров'я, 2005 рік).

Вибірка: у дослідженні взяли участь 45 жінок-мешканок тимчасово окупованої території Донбасу. Вік досліджуваних жінок складає від 25 до 45 років.

Для статистичної обробки даних використовувались описові статистики, U-критерій Манна-Уїтні, t-критерій Стюдента, кореляційний та факторний аналіз. Обробка емпіричних даних здійснювалася за допомогою комп'ютерної програми SPSS 21.0 for Windows.

Виклад основного матеріалу дослідження. На підставі аналізу даних за опитувальником SELSA (Di Tommaso & Spinner, 1993 рік), особистісним опитувальником емоційного ставлення А.Т. Джерсайлда (Г.І. Колесникова, 2019 рік) і шкалою інтимності Р. Бернса (Г.М. Тихонов, 2006 рік) було виявлено рівень самотності у жінок-мешканок тимчасово окупованої території Донбасу (табл. 1).

Аналіз табл. 1 показав, що у жінок, які знаходяться на тимчасово окупованій території, найвище середнє значення спостерігається за шкалою «романтична самотність», а найнижче – за загальним показником «самотність». Отримані середні значення шкал можна ранжувати таким чином: романтична самотність (M=35,4), соціальна самотність (M=30,3), сімейна самотність (M=21,7), страх бути самою (M=2,8), самотність (M=0,2). Отримані значення за шкалами соціальної, сімейної і романтичної самотності перебувають на середньому рівні (помірно виражені), а за шкалою

Таблиця 1

Показники самотності жінок-мешканок тимчасово окупованої території

Показник	Середнє значення (n=45)	Стандартне відхилення
Соціальна самотність	30,3	10,4
Сімейна самотність	21,7	7,3
Романтична самотність	35,4	10,5
Самотність	0,2	0,4
Страх бути самою	2,8	2,4

страху залишитися самою і загальний показник самотності перебувають на низькому рівні.

Таким чином, можна говорити про те, що хоча загальний показник самотності у групі перебуває на низькому рівні, як і страх зали-

шитися самою, що обумовлено тим, що, незважаючи на обставини, які склались на їхній території, вони залишаються вдома (на батьківщині), серед звичного соціального оточення, відчуваючи підтримку один одного,

Таблиця 2

Значення коефіцієнтів кореляції між почуттям самотності і досліджуваними показниками групи жінок-мешканок тимчасово окупованої території

Показник	Соціальна самотність	Сімейна самотність	Романтична самотність	Самотність	Страх залишитись самою
Показники міжособистісних стосунків					
Сімейна самотність	0,47**				
Романтична самотність	0,39*				
Напруженість у стосунках		0,40*			
Сім'я			0,37*		
Конфліктність у стосунках					-0,37*
Індивідуально-особистісні риси					
Безглуздість існування	0,47**		0,40*		
Життєрадісний (III Д)	0,40*		0,39*		0,49**
Дратівливість		-0,42*			
Реактивна агресивність		-0,36*			0,47**
Безнадія			0,40*		0,37*
Свобода вибору, ставлення до авторитету					0,67**
Розбіжність між реальним та ідеальним Я					0,43*
Емоційна стійкість (X C)					0,43*
Чутливість, що тягнеться до інших (IV K)					0,42*
Контроль себе (VII H)				-0,38*	
Причини та установки					
Депресія	0,41*				
Самоконтроль	0,38*				0,45*
Негативні емоції		0,36*	0,36*		
Низька самооцінка		0,45*			
Чуттєва досконалість					0,42*
Відчуженість та ізолюваність					0,38*
Боязнь критики					0,48**
ІЯЖ (індекс якості життя)					0,48**
Мотиви та потреби					
Потреба в безпеці		0,42*			
Потреба в міжособистісних зв'язках			0,38*		

Примітки: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Таблиця 3

Чинники почуття самотності у жінок-мешканок тимчасово окупованої території

№	Чинникові загрузки	Чинники
1	32,8%	Сором'язливість (0,97), комунікабельність, товариськість (-0,94), емоційна лабільність (0,86), депресивність (0,81)
2	16,4%	Маскулінність і фемінність (0,80), спонтанна агресивність (0,77), відкритість (0,70), матеріальне становище (-0,51)
3	11,6%	Соціальна самотність (0,93), боязкість і соціальна тривога (0,68)
4	10,2%	Свобода волі (0,84), низька самооцінка (0,32)

проте жінкам-мешканкам тимчасово окупованої території притаманне переживання романтичної (партнерської), соціальної і сімейної самотності, що пояснюється вимушеною розлукою як із близькими, друзями, так і з подружжям (партнером) для покращення свого матеріального стану (поїздки на заробітки) або відсутністю партнера взагалі (розлучення, смерть, обмеженість вибору).

Отже, найбільший вплив на виникнення почуття самотності жінок-мешканок тимчасово окупованої території має романтична, соціальна та сімейна самотність.

Аналіз кореляційних зв'язків самотності з показниками міжособистісних стосунків, індивідуально-особистісними рисами, мотивами та потребами, причинами й установками представлено в табл. 2.

Отримані дані (табл. 2) свідчать про те, що у групі жінок-мешканок тимчасово окупованої території спостерігається зв'язок між самотністю й показниками міжособистісних відносин, де соціальна самотність пов'язана із сімейною та романтичною самотністю, при цьому сімейна самотність пов'язана з напруженістю в стосунках, а романтична – із сім'єю, що зумовлено наявною життєвою ситуацією (переїзд/переселення деяких членів сім'ї, поїздки на додаткові заробітки, втрата зв'язку з родиною тощо).

Аналізуючи зв'язки між самотністю й показниками індивідуально-особистісних рис, можемо говорити про те, що переживання самотності жінок-мешканок тимчасово окупованої території перш за все пов'язане з такими індивідуально-особистісними рисами, які набули розвитку внаслідок дій на території Донбасу: втрата сенсу життя, безнадія, відсутність життєрадісності, які пов'язані з обмеженим вільним вибором, емоційна нестійкість і втрата самоконтролю, що супроводжується дратливістю та агресивністю, розбіжність у сприйманні власного Я, що призводить до внутрішніх конфліктів та депресії.

Також можна зробити висновки, що у жінок-мешканок тимчасово окупованої території переживання самотності і страх залишитися самою мають зв'язок із незадоволеністю якістю свого життя, що відображається

у відчуженості та ізолюваності (тимчасове обмеження кордонів, боязнь критики та осуду з боку оточення, втрата самоконтролю, емоційна нестійкість, негативні емоції, депресія, знижена самооцінка).

Аналіз кореляційного зв'язку між самотністю і показниками мотивів та потреб виявив, що головними потребами у цих жінок є потреба у безпеці й потреба у міжособистісних зв'язках, що пов'язані з подіями на окупованій території Донбасу.

Таким чином, результати кореляційного аналізу показників самотності виявили, що не тільки суб'єктивні чинники впливають на самотність жінок-мешканок тимчасово окупованої території, але й об'єктивні (соціальні) чинники, зокрема воєнні дії, комендантська година, вимушене переселення, фінансова криза, безробіття, політична невизначеність тощо.

На основі факторного аналізу в структурі самотності у жінок-мешканок тимчасово окупованої території виділено 4 чинники, внесок яких у сукупну дисперсію даних становить 71% (табл. 3). Аналіз адекватності факторної моделі, а саме критерій сферичності Бартлета ($p < 0,001$), має статистичну значущість і вказує на те, що змінні між собою корелюють, а міра вибіркової адекватності Кайзера-Мейєра-Олкіна (КМО) (0,698) є високою.

Змістовне наповнення чинників показує джерела виникнення почуття самотності у жінок-мешканок тимчасово окупованої території. З табл. 3 видно, що на самотність безпосередньо впливають, з одного боку, суб'єктивні чинники, а саме індивідуально-особистісні риси (спонтанна агресивність, сором'язливість, депресивність, емоційна лабільність, комунікабельність, товариськість, маскулінність і фемінність, відкритість, свобода волі); особистісні причини (низька самооцінка, боязкість і соціальна тривога); незадоволена потреба у матеріальному стані, яка пов'язана з об'єктивним чинником, таким як фінансова криза та безробіття на тимчасово окупованій території, а також недостатність у міжособистісних стосунках, що впливає на відчуття соціальної самотності, а також є наслідком об'єктивного чинника, такого як обмеження кордонів, переїзд/переселення

деяких членів сім'ї, втрата зв'язків із родиною або друзями які вимушено переїхали.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, жінкам-мешканкам тимчасово окупованої території притаманне відчуття самотності. Найвищий рівень самотності у романтичних (партнерських) стосунках, але спостерігається також самотність у соціальних і сімейних стосунках, що обумовлено об'єктивним чинником, а саме подіями, які відбуваються на тимчасово окупованій території Донбасу (воєнні дії, обмеженість кордонів, вимушене переселення тощо).

Виявлено, що самотність має зв'язок із показниками міжособистісних стосунків із сім'єю та романтичними (партнерськими) стосунками, які обумовлені напруженістю та демографічною відстанню між членами сім'ї внаслідок вимушеного переселення.

Також виявлено зв'язок між самотністю та індивідуально-особистісними рисами жінок-мешканок тимчасово окупованої території, а саме з втратою сенсу життя, безнадією, відсутністю життєрадісності, неможливістю вільного вибору, емоційною нестійкістю, втраченою самоконтролю, дратливістю, агресивністю, розбіжністю у сприйманні самої себе, що призводить до внутрішніх конфліктів та депресії.

Встановлено, що самотність і страх залишитися самою у групі жінок-мешканок тимчасово окупованої території пов'язані з особистісними причинами й установками стосовно якості їх життя, а саме відчуженістю та ізолюваністю, які є наслідком воєнних дій на території Донбасу, тимчасовим обмеженням кордонів, боязною критики та засуджень із боку оточуючого середовища, втратою самоконтролю, емоційною нестійкістю, негативними емоціями, депресіями, низькою самооцінкою.

Виявлено, що самотність також має зв'язок із незадоволеною потребою у міжособистісних стосунках із партнером (романтична самотність). Також спостерігається незадоволена потреба у безпеці, яка має зв'язок із сімейною самотністю, яка обґрунтована воєнними діями, фінансовою кризою, політичною невизначеністю тощо.

Таким чином, результати кореляційного аналізу показників самотності виявили, що не тільки суб'єктивні чинники мають зв'язок із самотністю жінок-мешканок тимчасово окупованої території, але й об'єктивні чинники, такі як тимчасове обмеження кордонів, демографічна відстань між членами сім'ї і близьким оточенням внаслідок вимушеного переселення, що обумовлені діями, які відбуваються на території Донбасу.

Показано, що на виникнення почуття самотності впливають такі чинники, як особистісні особливості та особистісні причини, дефіцит у міжособистісних взаєминах із соціумом, страх залишитися самою, суб'єктивні та об'єктивні чинники.

Перспективою подальших досліджень може стати використання регресійного та дисперсійного аналізу для прогнозування та виявлення прихованих взаємозв'язків у змінних, які впливають на підвищення або зниження рівня самотності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балабанова Л.М. Психологічні особливості рефлексії вимушених переселенців. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : збірник наукових праць. Вип. 22. Харків : НУЦЗУ, 2017. С. 17–25.
2. Бурлака О.В., Кондратенко, Л.О., Манилова Л.М. Вплив стресу «гібридної» війни на психічне та фізичне здоров'я вчителів. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_2_3.
3. Бодалев А.А., Столин В.В., Аванесов В.С. Общая психодиагностика. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 440 с.
4. Мельник Л.А., Остапчук Г.В., Пилипас Ю.В., Семенко І.М. та ін. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України. / ред. Л.С. Волинець. Київ : Калита, 2015. 37 с.
5. Пророк Н.В., Бурлака О.В., Кондратенко Л.О. та ін.. Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту: довідник вихователя дошкільного навчального закладу. Слов'янськ : Канцлер, 2015. 84 с.
6. Bizumic B. On the (In) Compatibility of Attitudes Toward Peace and War. *Political Psychology*. 2013. No. 34. P. 673–693. DOI: doi:10.1111/pops.12032.
7. Dupuis E.C. A New Scale to Measure War Attitudes: Construction and Predictors. *Journal of Psychological Arts and Sciences*. 2011. No. 14. URL: http://scholars.unh.edu/psych_facpub/14.
8. Grossman G. The Political Legacies of Combat: Attitudes toward War and Peace Among Israeli Ex-Combatants. *International Organization*. 2015. No. 69 (4). P. 981–1009. DOI: doi:10.1017/S002081831500020X.
9. Hubeladze I.H. Psychological peculiarities of maintaining a family relationship in conditions of military conflict. *Проблеми політичної психології* : збірник наукових праць. Вип. 4 (18). Київ : Міленіум, 2016. С. 15–23.
10. Tedeschi R.G., Calhoun L.G. The posttraumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*. 1996. Vol. 9 (3). P. 455–471. DOI: 10.1007/bf02103658.
11. Van der Linden N. Are attitudes toward peace and war the two sides of the same coin? Evidence to the contrary from a French validation of the Attitudes Toward Peace and War Scale. 2017. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/28892500>.